

Bartos Tibor

EGYMÁST MAGYARÁZÓ SZAVAK ÉS FORDULATOK TÁRA (II)

Hogyan forgassuk?

Egymást értelmező szavak és fordulatok tárát lehessen olvasni körbe-karikába is – ilyeneket gondol a fogalomköreiben forgolódnó szótárszerkesztő. De hátha Olvasóm esze nem karikázik? Inkább bókláznál, tallóznál, mezgerélne ott, ahol a mondókájával maga megfeneklett. Akár így tesz, akár úgy, lehető keveset kontárkodok a dolgába csillagokkal, nyilakkal, mutatóujjakkal, szögletes zárójelben kerek zárójellel, bekarikázott ikszekkel, lásd és vedd össze utalásokkal – azzal a szótári KRESZ-szel, ami a felcsapásra és belebökésre szánt többhasábos szótárak forgatásától engem is annyiszor eltántorított. Nincs (*tréf*), mivel Olvasóm érti a tréfát (van humora), se (*trág*), mert szótárnak ne legyen erkölcsé. Idézőjel sincsen, hiszen minden tétele idézet évezredes szóműhelyünk közös műveiből.

Pont, kettőspont, vessző – felkiáltójel, kérdőjel elegendő mindenféle írott beszéd szuszogását, lengő-sújtó indulatát kottázni. Aztán szófaji rendben bekezdések fürtösödnek a fogalomkör hívószaván. A fogalomkörök – **LÉT (1)**, **NEMLÉT (2)** – **MELEG (249)**, **HIDEG (250)** – **KELL (279)**, **NEM KELL (280)** – vagy egymásra vetik tükörképüket, vagy páros-páratlan rendben magyarázzák egymást így: **JÁR-KEL (220)**, **PIHEN (221)**, **ÚT (222)**, **NEHÉZ (223)**, **KÖNNYŰ (224)**, **SZÁLLÍT (225)**, **NEDVES (226)**, **SZÁRAZ (227)**, **SZÉLJÁRÁS (228)**, **VÍZJÁRÁS (229)**, **ÚSZIK (230)**, **SZÁLL (231)**, **TÁNCOL (232)**, **EMELKEDIK (233)**, **ESIK (234)**. Akad olyan fogalomkör is, amelyikre névnek inkább a légkör illene, mert a föld mélyétől a levegőég ritkultáig társíthatunk sejtést érzéssel, érzést emlékkel, akár tizenhat kötetben, mint Marcel Proust, de a legkevésbé fogalommal. Az **ÍZES (252)** ilyen.

Az első bekezdés, mint mindenikben, a vezérszóé és szófajáé. Első mondata foglalná nyelvünk, nyelvünk, gégefedőnk tapasztalását össze. Aztán zúduljon, ami ízlés dolga: beszédmód, viselkedés, szobor, festmény, épület megítélése. Nem is a szájüregünkben döntünk felőlük. S még az a vak rettegés szóba is alig kerül, ami ízlésünknek épp azért része, mert se emlékünknél, se tapasztalatunk felőle. Amikor pataki sétáinkon Újszászy Kálmán professzor úr a neobarokk postának tartó neobrutális Makovecz-betonhajó láttán évekig megütődve rebegte el, hogy Sárospatak jóízű kisváros volt valamikor, az mintha az ízlelésnek véghatára volna. Csakhogy röpké ötszázvalahány évvel előtte a *Németújvári Glosszák* névtelen domonkosa izes tudományt jegyzett fel – s nem ám szakácművészetet, hanem tagoltat, értelmeset (artikuláltat), vagyis ízeltet, mint a kezünk vagy a bogarak potroha. Értelmező szótár szerkesztőjének talán minden íze-porcikája tiltakozik, hogy az ízületet az ízlés dolgai közé keverem. Hallgatok a szóra, és íziben átteszem az **ÉRTELMES (259)** fogalomkörébe. Ámbár porszem az ész szemét zavarni az ízé? és a jóízű beszéd inkább olyan, mint a személyvonaton újságpapírból kicsomagolt hazai, vagy jól tagolt? Ilyenkor lecsapom Occam beretváját, és bugylibicskával kanyarítok: ami kétséges, az ott lesz mind a két fogalomcsoportban! Azám, ha

kettő elég lenne. Ez az íz csak bolti lekvárosüvegen és Tina Turner szájából egyértelmű. Zalában az izes lehelet: szájbűz. Országosan franccal, francnyavalyával, a Dunántúl rossebbel – a radai rosseb birtokáért Zala, Veszprém és Somogyország: Rossebor-szág verseng –, a székelyek a sullyal, a csallóköziek a süjjel etetik a nemszeretem embert, a palócok viszont az ízzel ízeltetik, ahogy mondják. Az az íz a szájpenész, a fogíny-sorvadás. Itt válik-e el a jó íz a rossz íztől? Nem tudni. Hát a háromízű átok, amit gyerekkoromban is már csak az Isten háta mögött tettek rá a legelkeseredettebb el-lenségre? Annak bizony az **ÉRTELMES (259)** fogalomkörében lesz a helye.

S a náthásnak hogy ízlik a kapormártás? ha garatán nem jut fel illata az izlés legfelsőbb bíróságára, orra szaglótájékára? mikor lejjebb szigorúan csak sósat, savanyút, keserűt, édeset érezhet? Akkor a kapormártást a bor zamatával együtt a **SZAGOS (253)** fogalomkörébe utaljuk? Egy polgári szóra! A nyelv nemcsak szótárszerkesztők nyersanyaga, hanem magunkkal hordozott hőmérőnk – s az íz hőfoka milyen fontos! –, továbbá érzékeny tapintó műszerünk. Az édesvízi mézskőnél finomabb lenyomatát őrzi a kapornak. És sötétben mit ér a bor, ha nem látni, hogy tapad a pohár falához? Lassan vagy gyorsan ereszkedik-e, ha egyszer-kétszer körbelötyöljük? Vagy ha kisüsti gugyim bugyogását nem hallani a butykosból? Mintha légkalapácsos emberrel barkochbáznék.

Mégsem a szemünk-fülünk műve a borivás. Nem is csak orrunk-szemünk-fülünké! Még időérzékünk is részese az izlelésnek, izlésnek. – *A vendég pedig telemerte tányérját addig a helyig, ahol karimájába valami régi vendéglős monogramja volt beleégetve, sőt a monogramot is befödte, mintha nem volna kíváncsi ilyen haszontalanságokra, a kacsacombról levagdalt húsdarabokat pedig visszahelyezte a tálba, mint valamely Wertheim-szekrénybe, ahol majd kamatoznak. Mindent elvégzett, mielőtt a levest megkavargatta volna, mintha ringatná, mint gyermeket, amelyet elaltatva meg akar enni.* – Ki járt el így? Krúdy vagy MacDonald vendége? A tüsténtkonyhák, gyors zabák (*junk food*) ételkészítés-vegyésze nem bocsáthatja föl ízeit Brillat-Savarin kéményén, az orr járatain. Arra ideje nincsen. Neki a küszöbön – szájszélen, ingyen, a nyelv hegyétől középtájáig – kell mindent nyújtania, amit nyújthat, s az izvesztésért más csírátlanitott (homogenizált) örömmel, egyenletes (légkondicionált) hőmérséklettel, harmatozó zenével (*muzak*) fizet ki.

Vannak, akik pozdorján is megojtnak. Közvélemény-kutatási tapasztalat, hogy a csábítás legvártabb alkalmá a gyertyafényes vacsora. Álmodozó hölgyek a porcelánoknak, evőeszközöknek, falon lógó festményeknek részletes leltárát is megadják a pincér bajuszkájával és tudós mosolyával együtt. Csupán a vacsorát nem rendelik meg képzeletüktől. Vagyis az izlelésüknél minden többet számít. Azért a korunk igazi fényűzésének számító csámcsogásról és persze szemlélődésről a **SOKÁ (108)** fogalomkörében találni többet, mint ahogy a Big Mac és a sportautó barátai a **HAMAR-ban (110)** találnak haza, a gyertyafényes jelenetek hőse viszont a **SZÍNJÁTÉK-ban (248)**. A jó ízek s illatok bő tára a **SÜT-FŐZ (251)** – a hozzávalókból (kellék) szemünk láttára kelnek a tűzhelyen – meg a **HIDEG (250)** is, ha inkább üdülésünket keresnénk, mint éhünket csillapítanánk. Az erkölcsileg minősített rossz ízek legnagyobb részét a **BOMLIK, ERJED (49)** öleli föl – de mindez csak példa, és épp elég, ha a szótár szerkesztője tartja a fejében.

Olvasómnak ott a külön kötet szómutató. A fogalomkörök, mint a rugó csigavonala, koszorúba fogják a szótárat. Ha az én köröm mégis másfelé kanyarodik, mint Olvasómé, izlésünk elágazásának szavánál csapja föl a mutatót, és előbb-utóbb eltalál oda, ahova szeretne. Mert a SÓS és a só nemcsak az ínyünket izgatja, hiszen mehetnékje

van annak, aki be van sózva, tehát **KÍVÁN (282)** egyebek közt, mint a sós vérű, kikapós menyecske (*Hódmezővásárhely*), és ott a helye a **NEHÉZ**-ben (**223**), a **MÉLY**-ben (**192**), ahol bányásszák, vagy ahonnan kiemelve főzik. Az **ÚT (222)** fogalomkörében, hogy merre hordták vagy merre eresztették folyóvízi útjain évszázadokig – s mivel a kincstár, kiváltképp a sókamara pénzzel egyenrangú fizetőeszköze is volt (*sol, sallarium, salary*), helye ott a **CSERÉL (148)** fogalomkörében is, vagy éppen a **MEDDŐ**-ben (**163**), de nemcsak a kamarai sóhivatal közmondásos ügyintézője emlékére, hanem mert régen az elfoglalt várost, mint Karthágót elpusztították, aztán hintették be a helyét sóval – nem mint manapság: előbb sózni, aztán csodálkozni a pusztulásán. Jut eszembe, szerepel a só még az **ÓT ÉS TÖBB (103)** között is, mivelhogy nem a nyelvújítási tömör ikertestvére a tömény, hanem a sókamara sókincsében tízezer faragott kósót jelentett – ezért töméntelen a megoldashatlan. Hogy a hűség jelképe is a lakodalomban adott kenyér és só, az még nem távoli a sózott hal időtállóságától, s elvisz a vizaknai sóstóban lelt '48-as honvédhez vagy akár a napsütést sose látott salzkammerguti Hallstatt őskori kultúrájához: MILYEN RÉGI, **RÉGI (126)**. Más a szótárszerkesztő titkosnak megmaradt szófejtési öröme, hogyan szóródik tovább a só: hányfelé mondják az országban a sótlan ételt sajtalannak máig, viszont csak régi sóvidéken sajdtítja, sajnitja a lábát az ember. Sejdit, sejt mindenfelé, de csakis a széki keserves a sajnos nóta.

Az olvasás egyetlen bökkenője a zárójel. Olykor csalok egy csöppöt, amikor az egymást magyarázó szavak közé értelmezést lopok vele a szósorba – kivált, mikor egyik vidékünkön így, a másikon úgy értik, az **ÍZES**-ek közt például azt, hogy csemege: a vidék *dólt betűs* neve mellé ilyenkor az egyalakú szó értelmi változata kerül.

Dólt betűvel, zárójelben itt-ott német és angol szavakat-fordulatokat is beszúrok. Nem mintha a nyelvek nem férnének meg bennem. Ezzel a két idegen nyelvvél éltem (használtam) munkás (aktív) életemben, és tudom, hogy legújabb szótárai sem éppen újdonságok. A légiószám megismert idegen (külföldi, külországi, külhoni) beszédéből meg a tonnaszám olvasott német és angol lapokból érdemes a frissebb tanulságot megőrizni. S valójában újat is olyanoknak illene szerkeszteniük, akik a tolmácsélet kettős szemléletében, sodrában csiszolták össze az idegen szót a magyarral. Ízekről szólva – vendéglői étlapot hihetően kéne kínálni az idegennek. Vendéglős ne számitsen a kínálat nyelvének pofozásáért megbocsátó (elnéző) mosolygásra az éhes vándortól. Hiszen az életével játszik! Iserősen is, de inycsiklandó újsággal is kínálgassa. Voltaképpen nem fordításra (magyarra: lefordítás – angolra: *fölfordítás?*) van szükség. A régi tolmács tudja, hogy ha magyarról idegenre fordítja a szót, világszemléletet és viselkedést vált. Nemhiába mondták a régiek, hogy annyi ember, ahány nyelven szól. A közbeszúrt idegen szavak-fordulatok tehát nem magyaráznak, hanem tájékoztatnak éppúgy, mint a magyar szó mögött a (*Hegyhát*), (*Erdővidék*), (*Matyóföld*).

Az én zárójeleimen elsiklani is lehet, mert nem ez a fontos, a többiben a szósorok magva, veleje, lelke, java, csattanója – csak egy nem: (lényeg). Kerül zárójelbe henye idegen szó is, nem vagyok a nyelv őrző-védője. Akinek a nyelvvédő könyve első sorából a nyelvhasználat ki nem maradhat, azt sem szoritanám nyelve használatára. Van nekem ízlésem. A szótárat, ha keresgélek benne, forgatom. Ezt nevezik az ilyen-olyan termékhez mellékelt tanácsok (használati utasítás) rendeltetésszerű használatnak. Magyarán: hogyan éljünk a drága és veszélyes vackával. Ha viszont könyvszekrényem kiesett lábát pótloom szótárral, vagy fölkapok rá, hogy hazafias szónoklatom hatását növeljem, akkor használom. Persze, ha annyira tetszik, hát tessék használni a tények lényegét, de szabad elvonulást nem biztosíthatok az első kocsmából, mivel ott még tudják, hogy az ember

a maga feleségével él, a másét használja, s hogy az intellektuel legközelebbi szinonimája a nyavalyaszaró. A zárójelbe tett idegenségekkel éppen csak negyven esztendő fordítói és tolmácsi tapasztalatára utalok: aki ilyenekkel él, az idegenkedést kelt, annak nagy lesz az antipatája (*Pest*). Én jót akarok Olvasómnak, hogy egymás jó ízeinek megint örülhessünk.

252. ÍZES

Ízes, ízletes, finom, finom, fénom, finum, fincsi (*Pest*), fajin, fájin, fájintos, jóízű, jó falat, étvágygerjesztő, nyálcsordító, ingerlő, vonzó (gusztusos, guszta), szem-szájnak ingere (*Arany*). Sós, savanyú, édes, keserű. Jóízű, jaóíéző, zamatos (aromatikus), élvezetes, ódon zamatú, vidéki, galuskás magyar beszéd, elbeszélés. Sárospatak jóízű kisváros volt (*Újszászy Kálmán*, 1970). Kívánatos, tetszetős, mutatós, piacos (*Sárköz, Székelyföld*), ügyesen, szépen, jól tálalt, izléses (esztétikus), válogatott, szemelt (diztingvált). **Erős íz:** fűszeres, ingerlő, izgató, vérpezsdítő, metsző, csípős, harapós, maró (torma, hagyma, hajma – hagymás-ecetes lében pácolt hering, orozshal [ruszni] – vöröshagyma, a gonoszúzó fokhagyma – mustár, mustármag, a hólyaghúzó mustárolaj, mustárszesz – ecet ereje: esszencia – szeszé: párlata, lelke), savas, sós, karcos (kisüsti, törköly), pálinka, pájinka, gugyi, tárgyi (*cigány*) – a lóról is lemarja a szórt, kerítésszagató, rabvallató, hárommemberes (aki issza, azt ketten fogják le), csípős, égető (a bors, feketebors – kicsi, kicsiny a bors, de erős – kellemetlenkedik: borsot tör az orra alá – beolvastak neki, *Szegeden*: odaborsoltak a szömibe – a paprika, árdé, árgyél [*Erdély*], bogyzslói – hegyes, csípős, cseresznyepaprika, pogány paprika, *Szeged* – az ember vérét igen meghevíti, *Csapó: Magyar kert*, 1775. – Sokan azt tartják igazán mesterszakácsnak, ki mindent rendkívül paprikáz, s magyar embernek csak azt, ki szereti is, *Széchenyi* – maró a gúny, paprikás a kedve), avas, érlelt, aggasztott (juhtúró, *Hajdúság*) – füstölt: hús, avaska (*cigány*), sonka, oldalas – aratáskor erős már a sonka (*Nyíregyháza*) – kolbász, hal, sajt – kozmás, égett: sült paprika. **Gyenge**, híg, hígított, áztatott, vizes, tejes (tej, tejhaszna, tejneműek, tejzálék, *Szigetköz, Rábaköz*), zsenge, tejes kukorica, csemegekukorica, vajbab, cukorborsó, tejfölös, túros, sajtos, enyhe, édes – nemespaprika, borsfű, borsikafű, csombor, bécsi rozmaring, kerti méhfű (*Satureia hortensis* L. – borspótló és – *satyr* – afrodisziákum: baktató burján), citromos fehér bors (*rég:*) fejejlé (*sauce blanche, sauce hollandaise*), vajban sült hal, tejbe-vajba fűrosztott káposzta, böjti, böjtös, vékony étel, must, murci – erős, mint a sörecet, oláhecet (korpaecet – a gyenge legény, *Caspar Milquetoast*), finomított, ínycsiklandó (musdáj, musgyé – tűzön megkapatott, majd megtört fokhagyma korpaecetes lében puliszkára, sültre, *Erdély*), érdekes, különleges, hamiskás, pajzán, sikamlós (pikáns), (*rég:*) éleslé (*sauce piquante*), párolt, tisztított (rafinált). **Mellékíz** (utóíz, stich – a boré:) dugóíz, faiz, hordóíz. **Rossz ízű**, állott, petyhüdt (a víz, *Békés*), elérett, kotyos, szotyos, szottyos, tottyadt, rogyadt (a gyümölcs, *Szigetköz*), fosos, fostos, huyos, nyálkás, évedt, ivett (*Heves*), tikkadt (a hús, stichje van), szottyadt, ványadt (*székely*), nyálkás (a szalonna, vaj, faggyú, dió, mandula), avas, avasos (*Kalotaszeg*). Buggyant (a bor, befőtt, főtt étel), megsavanyodott, savanyú, ecetes, bomló, erjedő. Odakapta (a tűz), kozmás, odakozmált, beleesett Szent Kozma (*Kiskunfélegyháza*), odaégett, elsózott – szerelmes a szakácsné! –, megkeseredett (a vörösbors, az ember, a szája íze), izetlen, kellemetlen, kellemetlenkedő, nemszeretem, étvágyrontó, gyomorforgató (gusztustalan, degusztáló), ehetetlen, ihatatlan, izgága, ünneprontó (a megjegyzés), undok, utálatos, élvezhetetlen, köpedelem – elegendem van a szád szélibül! –, okádék.

Íz: az ajaknak, a nyelv ízlelőbimbóinak, ízlelőkelyheinek, az ínynek, a lágy szájpadlásnak, a garatnak, a gégefedőnek, a gége kannaporcogóinak tetszése vagy viszolygása, tapasztalata, emléke, kedve, kívánsága, étvágya ételhez-italhoz, a más esze járásához, beszédéhez, tennivalóhoz – szája íze szerint –, ízint (*székely*) való, nincs ízem rá (kedvem, a szabolcsi *Besenyődön*). Zamat (illat és íz: aroma) – de jó illama van ennek a bornak! (*Székesfehérvár*) –, zamak (*Pápa, Drávaszög*), íze-zamata, zamata (*Kemenesalja*), izmat, izmatja (*Balatonmellék*), iszamatja (*Veszprém, Somogy*), sava-borsa, csattanója, java (pikantériája), fűszer, fűszerszám (rég: trágya), gyümölcs, bor zamata (bukéja), ódon, füstös zamat (skót *whisky*, amerikai, kukorica: *bourbon whiskey*), szivar, beszéd, elbeszélés zamata. Ízlés, íze, tetszés, nemtetszés, ítélet.

Ízt ad, megad (kölcsonóz), fűszerez (*régi szakácskönyv*: jól megtrágyázzad!), megadja savát-borsát ételének, beszédének, megfűszerezi – kotty belé, szilvalé, téged borsollak belé! (asztalnál kotyogó gyereknek) – egy gyűszű barackpálinkával, egy csipet szerecsendióval megbolondítja, jól főz, tudja, mitől döglök a légy, megetet, megétet (még babonáz, magához láncol, *Palócföld, Szatmár*).

Ízlel (rég: ízel), ízelit, ízelint, kóstol, ízlelget, kóstolgat, megízlel, megkóstol, próbálgat, belenyal, belekóstol, összefut a nyál a szájában, megindul a sava. Izlik, eltalálták, eltanálták, jólesik neki, mint vén ebnek a vaj alja, csúszik – megy belé, mint Ladányba a ménkü –, csettint, cuppog, csemcseg, csámcsog, csömcsög, kortyant, kortyint, hörpint, kortyol, poharaz, pityizál, kvaterkázik, meghúzza, hörböl, szörpöl, szörböl, szürcsöl, öblöget (a borkóstoló), kanalaz, mártogat (tunkol), rág, rágcsál, rágicsál, ropogtatja, szopogatja, majszol, majszog, forgatja, csombolygatja (*Szilágyság, Erdély*) a szájában, eddegél, eszeget, eszi, falatozik, falja, töltekezik, habzsol, zabálja, két kapura zabál, tömi a fejét, a majmot (*vagány*), bőfög, büfög, bökken, bökked, bökköd, bökkendez (*Székeljföld*), dicséri, magasztalja, lelkendezik – fölséges! ezt nevezem! ez már döfi! ez köll nekünk, nem a munka! vérré válik, mint barátban a lencse! – még kér, élvezi – lelket ér benne, mint csizmadiában a bontófésű – megszereti, rákap (rájön az ízére) – tatárüzésre ízeledvén (*Szalárdi Siralmas Krónikája*, 1662), de kényes vagy, mióta a jó éleést megízeltetted! (*Barkóság*), megízlett a roma fasza? (cigánylegénnyel, raklóval összeállt magyar asszonyt, gádzsit csúfoló cigányasszonyok) – rabja lesz (dependens), nem tud meglenni nélküle. Jóízűen, jó étvágyal megvacsorázott, elvermelte, bevágta, bepofázta, ízlett, mind a tíz ujját megnyalta utána, kétfelé áll a füle, leöblíti – a hal úszni akar! –, egészségesen, mélyen alszik, édesen, mint a tej, a nyála is elcsorran (Eldorádó, meseország, aranyhon, a hülyék paradicsoma, *Schlaraffenland: Brueghel*), az igazak álmát alussza, jóízűen, jóízűt aludt. Nem izlik, nincs ínyére, ízére (a szabolcsi *Besenyődön*), kedvére, nem fűlik hozzá a foga, sokallja, drágállja – igen borsos az ára –, eltolja a tényért, nem veszi be a bögye, a gyenge gyomra, tiltakozik az ízlése, utálja, undorodik, a háta borsózik, kiütést kap tőle (allergiás rá), öklendezik, ökrend, ökrendez (*yech! yak!*), cikákol (*Tata*), kifordul a gálája (*Pest*). Kóstolja meg! Isten ments! Inkább kihányom a belemet! (ha a magyart szokatlan, idegen ízzel kínálják).

Ízelítő, kóstoló, egy csipet, egy csepp, csöpp, egy szem, egy falat, csipetnyi, csöppnyi, késhegynyi, hangyányi.

Sós víz, tengervíz, só-lé, sóvíz (sóval, nátrium-kloriddal telített, sónyerésre, kifőzésre alkalmas – a belőle kivált só: géra), sós forrás, kút, fürdő. Sós, savanykás, sóskasav, sóskáposzta, sódar (sós lében pácolt disznóhús), sós uborka, sózott hal, ajóka (*ringli*), sörkorcsolya, pogácsa, tepertős, töpörtyús, sajtos, pogácsasajt (kvargli), sörkifli – kö-

ményes-sós, köménymagos-, sós perec, pálcika, ropi, rúd, sós (fokhagymás, pörkölt) mogyoró, sós mandula, palizab (*pesti bárókban*).

Sóz (jószágot, vadat sóval tart – a kérőzők étvágyát javítja – de jó volt a mételyről, mert az só híján megült a legeltetett állatok, még a makkoltatott disznó májában is). Sós vízben párol, puhít, csírátlanit, félig főz, forráz, abárol, abál. Megsóz, sóval megszó, meghint, fűszerez, elsózza a levest, elsüti a hitvány, a csempészett, lopott portékáját, túlad rajta.

Só, kősó, sóhasáb, sókocka, sóbálvány (*Szeged*), ipari só, trágyasó, marhasó, konyhasó, asztali só, jódozott só. Sóórló (kézimalom): sólló, sörmény, sósurló (*Székelyföld*), rezsnice, rezsnyica, rosznyica (*Szilágyság, Dés*), sótörő, sójtörő (*Órség*). Sószóró, sótartó (mélyedés a kulcsoscsont és a nyak között), sóstülök (szürkemarha szarvából, *hortobágyi* pásztorok a szűrűjében hordták). Sófőzés, párlás (*Sóváron*: a sárosi *Salzburgban*). Sóér, tömzs, telep, sóakna, táró, sóbányász, sóvágó, sóásás, sóbányászat, sójovedék, kamarahaszna (regálé), sóút, a marosi sóút, sóeresztés, sóhajós, csellér (*celerista, salary*), ke-repes, sómonopólium (egyedáruság), sókamara, sóház, sóhivatal, dugasó, kupasó (csempészett, kontrabont).

Ti vagytok az élet sava, s mi lesz, ha a só elízetlenül? (*Máté ev. 5:13.*) Az új élet, a szerencsés kezdet és a maradandóság jelképeként kenyérral lakodalmi ajándék. Tesznek az újszülött fürdővizébe, *tápaiak* az épülő házuk fundamentumába. A családi asztalon feldöntött só házi perpatvart jelez. Nem sok sót esznek meg együtt (nem lesz maradandó a házasságuk), nem nyálnak el hat kúsót (*Szeged*). Nem eszik meg nálam egy kúsót (kitelőben a cseléd becsülete). Megyen a felleg Máramarosba sót nyalni (keletnek tartó felhőről a *Szamosháton*). Sónyaló (dűlőnév *Kispaládon*). Vén kecske is megnyalja a sót. Katonának jól van dolga, Sóra, fára nincsen gondja (*dal*). Nálunk is sóval sóznak (ismerjük). Be van sózva, mehetnékje van, nyughatatlan. Sok szakács elsózza a levest (*a camel is horse planned by a committee*).

Savanyú, savanyó, sanyarú, sanyaró, sovány (*Gyimes*), sebes (*Csik*) víz, ásványvíz, csevice, borvíz (*Székelyföld*), savas (kémhatású) eső, savanyú föld, kovászos, kovászolt (tejjel, savóval, vert, vajavetett tejjel savanyított), erjesztett, erjedő, ecetes, ecetes borsó, savanykás, savankás, fanyar, fanyarkás, éretlen, zöld, csipős, karcos, fojtó, fujtó.

Savak, szerves, szerves savak, cersav, vörösbör, kadarka, cserzőlé, pác. Ecet, ecet-ág, káposztalé – *rég*: káposztalében főtt csik, csikos káposzta – kovászos uborka leve, savó, sajttej, bámosnak való (*Erdély*), csoré (savóból habart leves), bámos (*Kalotaszeg, Aranyosszék, Kárpátalja* – krassai, *krassován bolgárok*), cibere (borcibere: sűrítmény mustból, borból, savanyú levesek főzéséhez, *Tiszántúl* – félig főtt, híg szilvalekvár, *Vác, Nagykőrös* – korpából erjesztett ital, *Moldva*), cibereleves (aszalt vagy savanyított szilvából főzött, böjti – Ciberevajda – leves, borcibere [hordóban tárolt tört szőlő, leveshez, *Bihar*], keszőce [szilvafőzet, *Csallóköz*] – gyümölcsleves, *Hódmezővásárhely* – birsalma-cibere, *Füzérradvány* – meggyfőzelék, *Mezőberény*), savanyú leves – a csángók savanyú gyümölcsleves, áfonyával, kökénnyel, szilvával, rétesalmával és aszalványokkal savanyították – korhelyleves (káposztaléval), savanyú tojás, tüdőleves (pejsli), csík (hal) espékes lével (*Lónya*), csorba (*Erdély*), zsufa (disznó-, bárányhúsból főzött tárkonyos savanyú leves, *Torda-Aranyos, Székelyföld* – böjtös leves forralt aludttejből, laskával, *Kassa*), savanyú káposzta, székelykáposzta. Kovászos, savanyú uborka, citrom, citromlé, limonádé, fanyarkás, száraz (*sec*) bor, almabor, csiger (*cider*), karcos újbor, vinkó, lőre, csipke (hecsedli, hecsempecs) lekvár. Áfonyabor, áfonyalikőr. Fanyar, száraz humor. A kapor-

nya (kapri, kápribogyó, bimbó) volt minden éteteknek jó ízt adó szerszáma (*Apor Péter*). Zöld, éretlen, seggcsuporéjtó gyümölcs, rétesalma. Savanyú a szőlő (*Aiszóposz, Aesopus*). Sanyarúság, inség. Sava, gyomorsava van. Savanyú, Sanyaró Vendel.

Üborkát, káposztát (káposztacsináló asszonyok, *Vecsés, Hajdúhadház*) savanyít, halat, heringet, sült húst pácol (marinál). Otthon (pártában) maradt cibereszűrni (*Erdély*).

Fanyalog, húzódozik, kedvetlen, káposztalé folyik az ereiben, savószemű, savanyú pofát vág – mint aki citromba harapott, belevásik a foga –, kényeskedik, utóvégre ráfanyalodik, mint tót a hugyos körtére.

Édes, mint a nektár, lépes, csorgatott, cseppentett méz, színméz, ajak, csók, szerelem, álom, a márc (a méhser, méhsör: vizezett mézből, szerencsendióval, komlóval, korian-derral főzött, erjesztett, nevelt), a cukor – éldes, ides, édös, jádes, jéldes (*Moldva*), érett, sárga, mézes, kedves, aranyos, bájos, szerető, szeretett, szerelmes. Az őkegyelmek édes elejék (ősük, *Désfalva*, 1685). Édesapám, kedvesapám, szülőapám, édesanyám, szülőanyám, édes szülém, édes. Édes az otthon (*Babits*). Édes hazánk, szülőföldünk, édes anyanyelvünk. Az ő apja az enyémmel édesegy (vér szerinti, édestestvérek). Édes gyermekem, magzatom, lelke, vérem, feleségem – jere, édes szajhám (*Marosvásárhely*, 1640) – szolgálom, szógám, szerelmem, szentem, kincsem, galambom, tubicám, rózsám, bogaram, pityém, Édes Néném (*Mikes*), édesem, kedvesem, drágám, édesegykomám! Édesmindnyájan (szeretteink köre), édesmindnyájunké (luk-sógorok közös nője). Édeském, kedveském! A drágalátos fiacskád! Édes-kedves krumplileves! Jaj, de édesz! – Lebegtek, tipegtek, selypegtek (*Shakespeare–Arany*). Édeskés, negédes, émelyítő, szirupos, mézescukros, cukornyálás (*Szeged*), érzélgős (giccses), gennyes (*vagány – schleimig*). Édes mindegy, egykutya, annak már lóttek! Édeskevés, nem elég az üdvösséghez.

Méz, vadméz, nádméz, dongóméz (a darázs nádtetős házak nádszálaiba gyűjtött, viasszal belepecsételt méze, a régi gyermekvilág csemegéje), színméz, virágméz, tallóvirágméz, hársméz, akácméz, ágácméz. A boldogság, egészség, szerencse eledele: a karácsonyi vacsora Szeged vidékén mézbe mártott fokhagymával kezdődött; sokféle mézet kóstoltattak az új párral a lakodalomban, hogy életük édes legyen, Csanádapácán a termékenység reményében föltálat köleskását édesítették mézzel. Mézeskalács (*gingerbread*), mézesbáb, pólyás-báb, mézeskalács szív, huszár-, betyár-, mézescsók (puszedli), vásárfia (szerelmesek ajándéka – MÉZESKALÁCSOS, BÁBSÜTŐ). Édes – mézes-cukros-mazsolás-fahajas – sütemény, kalács, ünnepi kalács, fonott – fonatos vajas és tikmonyas kalács (*Fraximus Gáspár orvos*, 1554) – gudúz, gudúckalács (*Szeged* vidékének briósa, *Bálint Sándor*). Rétes – almás-meggyes-mákos-diós töltelékkel omlós tészták (linzerek): béles – diós-mogyorós-lekváros – diós-mákos patkó, pozsonyi kifli, bejgli – guba, mézes guba (böjti) – hét tél, hét nyár: majd mögtudjátok, mire kilenc nagypénteki gubát mögösztok! (*Szeged*). Édes fű, rét – Az édes mező kútjánál (*Magyargyermónostor*, 1759) – édesgyökér, mézgyökér (*Glycyrrhiza glabra L.*: gyermekcsemege a Tisza meg a Körösök táján). Nyírvíz, virics, must, szörp. Bor, tokaji aszú, portói, muskotályos. Édes mártás: igen szép harcsát főzött édes lével (*Marosvásárhely*, 1633). Aszúbor, tokaji aszú, édesszamorodni, kontyalávaló, likőr. Cukor, szőlőcukor, gyümölcscukor, répacukor, por-, kocka-, kristály, sárgacukor, sárginádméz (*székely*), sárgafehér, fehérsárga cukor, kandis (kandírozott) – Sárga cukrot ropogtat, Engem oda-csalogat (*dal*) –, barnacukor (félíg finomított), melasz, bocskorszj, cipőfűző, medvecukor, medveszar-cukor, medvegigina, gigina (*Tápe*: köhögésről való), krumplicukor, szőlőcukor, mézcukor, selyemcukor, savanyúcukor, cukorka (dropsz), ezerédes (szőlőfajta és szacharin), édesség, csemege (sajtoláshoz tört szőlő, *Tolna*, kisajtott szőlő, *Ba-*

latonkenese, Dunaszentgyörgy), csömöge (szüretlen must, *Baja, cefre, Solt*), törökméz, alvét (halva, *Szeged*), keleti csemege – Odalenn vár mézizü sörbet (*Arany*) – serbet, szultánkenyér, édes sütemény, torta. **Gyümölcs:** csemegés, csemegéskert (gyümölcsös, *Hajdúság*), édes kökin (kökény, 1604), az édes körtvélfánál (muskotálykörtefa, 1729), az Édes Vackor (vadkörte) nevezetű helyben (1746), 13 termő almafa, melyek közül 7 édes, a többi savanyó (1829). Dinnye, sárgadinnye, sárga belű, cserhájú, ananász, cukordinnye, kóty (*Tiszántúl*), téli, télálló, hódinnye, görögdinnye, görgődinnye (*Érmellék*). Lekvár, íz, mustméz, pekmez, petymeg (*Mus*) – képzeld csak, édesem / multkor megyszósz volt, édesen (*Kosztolányi*).

Édes (nem savanyított) káposzta, édes tej, túró (nem savanyú, nem sós), édesvíz (nem sós), folyóvíz, élővíz. Édesre (sótlan ételre) fogták (a beteget *Tetétlenen*). Kukorica, édes málé (*dal*): sütése előtti este tejjel-vízzel leforrázzák a lisztjét, és sütőben elsimitják. Málé-édeske sütésekor *Szabmárban* szerelmespárra gondoltak, és ezt mondogatták: – Málé, málé, édes légy, mint az izém, olyan légy! – Kapusi István azt mondotta volt, hogy az városon nincsen édesebb húsú asszony Szócs Miklósnénál. Ha csak ötven vagy hatvan pénze vagyon is, mindjárt odaadja neki Kapusi István (*Marosvásárhely*, 1643). Kőműves Ambrusné vallja, szó járásába mondta édes pecsű Andrásnak Viczey András (a nők bálványának, *Kolozsvár*, 1584). Soha nem gyakott ő édesebb picsát annál, mint a Varga Menyhárt neje (*Marosvásárhely*, 1631). Az édes, gyöngy élet. Cukor az élet, csak nyalni kell tudni (*Pest*). – Szép álmokat, rózsás csókokat! Láttam, hogy Meggyesi Boldizsárné az leginnyel csókolták egymást, és az legin ezt mondotta: Oh, édes szép ajakam, vaj ha elszakaszthatnának! (*Kolozsvár*, 1592). Oh, mézi édességgel folyó, édeslő szép ajakak Istenfia gyakorlatos csókolgatásával megistenesültek! (a *Nagyszombati Kódex* Mária-dicsérete). A csók, te nagy isten, a csók, Jobb, mint az összes földi jók... Csokoládé, bonbon, bibor Vanília, malagabor, Forró jamaikai rum, Tokaji, absinth, opium. Nincs muskotály, must és eper, Mely édes csókkal érne fel, Nincs Mozart-dallam, anyai szó Mely hozzá volna fogható... Nincs ananász, nincs kakaó, Hogy volna hasonlata jó. Piskóta, torta, naspolya, Alvó bölcsősök mosolya, Nincs mazsola, se datolya. Füge, narancs, soha, soha. Édesebb, mint a málna, sőt Mint minden émelyült befőtt és édesebb a bosszúnál, S a sóhajnál, a hosszúnál (*Szép Ernő*). Ki szívtam zengő vallo-mási mézét (*Shakespeare–Arany*). Édes kettesben, édes semmiségek.

Szopogat, nyalogat, csipeget – mint a kislefánt (*vagány*) – csemegéz (nassol), ropogat. Nyalánk, édessájú.

Édesedik, érik a gyümölcs. Összeédesedtek, egymásba szerettek, turbékolnak. Valaha tán ő is hozzám édesedik (*Arany*). Hogy Szent Péter követésére édesedjék kedvünk (példáját megszívleljük, *Pázmány*), hogy az ifjuság a tanuláshoz édesedjék (*Nagyszében*, 1717).

Édesít, kellemessé tesz, megédesíti, megaranyozza öreg napjaimat, mézben, szirupban áztat (a megsült baklavát), cukroz, cukorral meghint. Csalogat, édesget – Csalogatja csemegével Muci paripáját (*Arany*) – kecségtet, csábít, elszopja a barát nője férjét.

Édesdeden, gyermekien, angyalian, ártatlanul, szerelmesen – Együtt ötök-ittak nagy édesdeden (György deák az asszonnyal *Marosvásárhelyt*, 1632) – egymásba felejtkezve.

Keserű, mint az epe, öröm, keserő (*Nyitra, Hont*), köserő (*Kőszeg-Hegyalja, Nagykanizsa, Szenna*), köserű (*Órség*), kösserű (*osztrák Órség*), kesere (*Csongrád*). Kesernyész, barna, világos – Jó ital a Polgári ser, Csak egy kicsit keserű (*Pest*) – kesernyős (*Békés*), keserés

(*Tisza mente*), epés, csípős, ingerült. Bánt az édes, keserű is (*Arany*), még az édes szar is keserű neki! Fakadozik az epéje (bosszankodik, *Vác*). Keserves egy ember! (kelletlen, akinek a könnyű munka is nehéz, *Ormánság*).

Keserédes – Óh, mézzel elegy keserűség (*Csokonai*) – sírva vigadó, félkeserves (*székely szerelmes dal*) – öröm vegyült az örömébe – ürmös, irmes bor, keserű, vagyis rác ürmös (vermut, *Déva*, 1820) – félfenekű hordót 3/4-éig megraknak ép, érett szőlőfürtökkel, közéjük fehérürmöt (*Artemisia absinthium* – virágának keserű olaja az Európa-szerte tiltott, vízzel hígítva szint játszó abszint alapanyaga), néhol narancs-, citromhéjat, kálmosgyökeret, másutt tormát, mustárt, szegfűborsot tesznek, föltöltik óborral, és 4-5 hétig érlelik – gyomorkeserű, angolkeserű (*Unicum, Jägermeister, Altvater*: szeszben oldott keserű szerek, gyógyszerek [amara] – angyalfű, angyalgököér, orvosi angelika; tárnics, ördögméze [*Gentiana lutea*] gyökere; ezerjófű, epefű, földpe [*Centaureium minus*]; benedekfű, áldott csükküllő, bárcs [*nicus benedictus*]; ebevészmag, varjúszem, a sztrichnina, hánytatófa [*strychos nux vomica*] magva, keserűmandula-olaj [őszibarack gőzölt magvából] – az agy izgatása révén nyálfolyást, gyomor- és bélnedvtermelést indítanak, éhséget keltenek), keserű csokoládé, főzőcsokoládé (tunkmassza, CUKRÁSZ). A ponty keserűcsontja, keserűfoga a fejében, gerincoszlopa, gerinccsontja, gerince, girince végén – belezésekor kiszedendő, mert epéjéhez hasonlóan megkeseríti a halat. Keserűtej, tarhó (joghurt, *Székelyföld*), keserű túró (fűszerezett, érlelt: aggasztott juh-vagy tehéntúró, *Muraköz, Palócföld, Matyóföld*). Keserűsó, glaubersó, csodasó (nátrium-szulfát), keserűvíz (magnézium-szulfátos ásványvíz), Hunyadi-, Ferenc József-, engesztó-, hashajtó-, fosatóvíz. Keserű orvosság, kinin, pirula, pilula (sokkterápia, *Roßkur*), pohár, igazság (ha tetszik, ha nem, mi tűrés-tagadás: lenyeli a békát). Hopp, kénytelen, nem örömet, keserű muszájból: keserves kötelesség. Keserves, vesződséges, verejtékes, inszakasztó munka. Keserűség, végső elkeseredés, reménytelenség – Keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért (*Kölcsey*) – kesergés, keserves sírás – dú-dú-hegedű, macska farka keserű! (*síró gyerek csúfolása*) – bánkódás, bú, bánat, keserves következmények. Édősanyám édös teje, Keserű a más kenyere! Keserű is, keserves is, Néha-néha siralmas is (*dal*). Keserves ének, keserves, katonakeserves, kesergő, bujdosóének, rabének, sirató. Keservesek (a gyászolók), keserves ház, a gyászosok háza (*Erdély*), keserves, gyászos fehérnépek, siratóasszonyok, Keserves Anya, Fájdalmas Szűz. Keserű magyarság (*Ady*). Keserű, kajla, konya bajusz.

Elkeseredik, nekibúsul, kesereg – Vigy e veled, én drága kincsem, Ne hadd ett A kesergő (vigasztalan) édősanyádat (leányát sirató *ormánsági* anya) – keserű könnyeket hullat – lón keserű könnyhullatás (*Arany*) – szánja-bánja, könnyörög – keservesködött, hogy ha nem bánti, ad nekije kétszáz forintot (*ormánsági mese*) – keservesen megbánja – Az kurva anyja csecsből szopott tej is keserő méreggel forr a torkára (*Balassi*) – megkeserüli. Keseredett lélekkel hazamenék (*Balázsfalva*, 1615). Megkeseredett, meghasonlott ember.

Keservesen, bajosan, ajjal-bajjal, kínnal-bajjal, siralmasan, nagy nehezen, alig, keserves kínok között.

Keservesen kinzatul, vasszegekkel veretül (*Ómagyar Mária-síralom*). Elkeserítő, kétségbeejtő. Elkeseredett, ádáz küzdelem. Te is csak keserűségemre vagy! Megkeseríti az apja életét. Hova az anyád keservibe tetted? Minden ember ötet keserüli vala (miatta bánkódik, *Istvánffy János*). A vak csillag, ez a nyomorú föld, Hadd forogjon keserű levében (*Vörösmarty*).

Bor íze, zamata (buké): száraz, fanyar, éles vagy édeskés; kemény vagy lágy; könnyű, levegőízű, üres, vékony, nyúzott, nyújtott, hosszú; nagy, nehéz, zsíros, olajos, gömbölyű, testes, kövér, gazdag, bársonyos, óízű; tiszta, harmonikus, gerinces, galléros, tüzes, kész; nyers, zöldízű, savas, karcos; törött, pirkadt, poros, tükrös, opálos, kesernyés, egérízű, seprőízű, földízű, fátyolos, fáradt, főttízű, faízű, avas, rókaízű (többnyire a vadontermő, direkttermő – nova, noha, voltaképpen: Noé, *régen*: feriszőlő, bakószőlő – borokat jellemzik vele). Mihelyen (amint) az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes csípős (karcos); az ó bort kocsis, lovász itta; még az asztali szolgál is neheztelte, ha ó bort adtanak innya (*Apor Péter*). Hozattunk vala bort (és) megköstolván méhser (méz-sőr, márc) ízét érzőnk (*Kolozsvár*, 1590). Érzém, hogy nem tiszta izen való bor (hamis, *Marosvásárhely*, 1639). Nyári piros alma, bo-bo-bo-bo-borízű (*dal*). Új színbor, tiszta, édes kedvű (ízű), szamatlan (zamata nincs, *Csekelaka*, Alsó-Fehér, 1844).

A Gundel a tíz ujját megnyalná (utána)! Nem kell kínálgatni! Kapca a belébe – kár belé a jó íz, ízletes étel, nem értékeli: kutyagyomornak pacal a foltja. Ízlesek és pofonok különbözők. Kinek a pap, kinek a papné. Fehér cipó, lúdhús, sokféle a gusztus (*your shit is our bread-and-butter* – szippantóvállalkozás jelmondatából lett amerikai szállóige). A nyavalya se egyforma. A fűszer felveri az életerőket (*Füst Milán*). A maroszséki *Miriszlón* nem fűszert: búzeket kér a gazdasszony az ünnepi kalácshoz a szatócsnál.

253. SZAGOS

Szagos, jó szagú, szép a szaga (*Palócföld, Göcsej, Drávaszög*), illatos, jó illatú, kellemes, finom. **Könnnyű, enyhe**: erdő-mező illata májusi eső után, virágillat, kapor, gőzölgő kávé, tea, bor illata, zamata (buké), a régi almáriumon, szekrény tetején illatozó birsalma, **inycsiklandó** a kenyérsütés, friss kenyér, pecsenyesütés illata. **Friss**, frissítő, hűs, üde, üdítő, tavaszi, erdei, hegyi, éles (őzondús), tengeri, sós levegő, szesz, arcszesz, arcvíz (*aftershave*), kölnivíz illata, fenyő-, boróka- (borovicska, *Felvidék*, fenyővíz, *Székelgyföld*), zöldalma-, szeder-, málna-, citrom-, menta-, mentol-, kámforillatú (az örökzöld kámforfa áthatóan keserű illatú, molyirtó gyantája – izgató-csillapítószerként élvezeti méregeként éltek vele, a nép a múlt században koleráról [ellen] hitte jónak – a barnaszén közt lelt kámforgyanta, *euoszmít*, elégetve kellemes illatú, földi gyanta – kámforjég, *icy-hot*: majd melegítő, majd hűtő, vietnami balzsam – kámforral itatott viasz, mandulaolaj, cetvelő – reumakrém, jegesmedve, *Pest*). **Édes**, édeskés: muskotályos – muskotályszőlő, mocskotaszőlő (*Göcsej*), muskotálykörte (*Kecskemét*), muskotályszilva, muskotárszilva (*Csanád*) – ánizsos (az ánizs édes-zamatos, illóolajos magva, likőrök-pálinkák – ákovita: *aqua vitae* – tiszta, mint az ákovita, *Székelgyföld*, a Krisztus szeme, *Somogy* – kenyér, sütemények fűszere, sokakban a gyermekkori köptető-, szélhajtó-, fingatószer émelyítő emlékét ébreszti). Akácvirág – Tele van a város akácfavirággal, Akácfavirágnak édes illatával (*Szabolcska*). Tele van a tököm akácfavirággal (*vagány*). – Gyöngyvirág-, rózsaoilaj-, rózsavíz-, fahéj-, vanília-, szerecsendió-, levendula- (molyriasztó), szegfűszeg-, szegfűolaj- (szűnyogriasztó) illat. **Bódító**, mámorító, boldogító a hárs, szádokfa, olajfűz, hamisolajfa, magyarolajfa, ezüstfa, orgona, liliom illata. **Tompa**, nyomasztó, súlyos, nehéz, fülledt, pállott, izzadságszagú, erőltetett. Poshadt, possadt, peshedt (*Vác*), pessedt (*Barkóság*) a pangó víz, posvány, az ázott szénakazal, az erdei föld, a korhadás, rothadás, oszlás, bomlás (dekompozíció), trágya, zöldtrágya, növényi trá-

gya (komposzt:) murugy, murugya (*Ipoly mente*), televény, a régi vízállások aljas földjének, kotujának szaga. **Szúrós**, orrfacsaró, könnyfakasztó – szalmiákszesz, repülő, ammóniák, hűgy, istálló, aceton, oszlás, oszló tetem (hulla) szaga, klór-, formalinszag. **Erős**, torma-, hagyma-, hazai-, fokhagymaszag, közönséges-, szegényszag – (a szag demarkációs vonala:) a tokaj-hegyaljai csodarabbik *haszid* népe a személyvonaton Szerencs–Sátoraljaújhely vonalán gojok közt fokhagymát rágcsált előrelátóan: hogy szóra se nyithassa a száját – a *székelyek* sem igen teszik be a lábukat a fokhagyma szagát árasztó oláh bodegákba – kölnivíz, szagosvíz, parfüm-, parfüm-, pacsuli-, szédítő, csábító, kábító, éter, etiléter, kéneiter (*Rausch*). Állott (hirtelensütésbe fáradt olaj), áporodott, dohos, poshadt, rekedt, rekkenő, rökkenő, megrekedt (gőz, pár – *Zala*, pára, füst), fullasztó, fojtó – Szemet rág, s fojtja a tüdőt, Tán dohányuk paprikában főtt (*Petőfi*) – orrfacsaró, mellbevágó, átható (penetráns) – kávépörkölés – kozmás, undorító, ocsmány, gyomorfordító, fertelmes, förtelmes, dögletes. Aki szűzvért szomjaz dögletes torkán (*Arany*). **Rossz szagú**, büdös – mint az ázott koldus, a dög, a mervényes (mirigyhalál, dögvész, *Ózd*), mervílyes (*Besenyőtelek*) dög, a görény, a beleskofa (*Szeged*), a banka (büdös-, búbos banka, ganajmadár, *Upupa epops*), az egérhűgy, az itélet, a vesztés, a pöcegödör, a ganéjlékút, huyogödör (trágyalének az istállónál), a gané, ganyé, ganéj, ganajdomb, trágyadomb, egy rakás szar, az árnyékszék, a latrina, retyik, retyó, klotyó (*vagány* – *outhouse, shithouse, the john*) – bides, bidős, büdöses, gyanús (*fishy*) – Ne piszkáld a szart, mert büdös lesz (kényes ügy, ne feszegessük, firtassuk), Valami búzlik Dániában (*Shakespeare*), búzén keresd, megtalárod! – búzös – Az protestánsoknak pedig seggem búzös terhét küldöm (zárja levelét *Pázmány Péter*) – úzós (*székely*), búzító, búzhódt, búzos (*Sárköz*), rohadt, rothadt. Bűz, doh, büdös, kénes – búzú: a háromszéki *Alsótorja* széndioxidos-kénhidrogénés Büdösbarlangja – vízű: a *szolnok-dobokai* Büdöspatak, a szatmári *Vámfalu* Büdössár fürdője, Fingó: borvízforrás az erdővidéki *Olasztelek* határában, kénkő, büdöskő, kénvirág, büdöskővirág, záptojás, mocsárgáz (metán). Büdösség. Oszló, bomló – néma csönd és hullaszag (*Pest*) – rohadó, rothadó – döggút, sintér, gyepmester: büdöskirály (*Kolozsvár*, 1730), bőrgyár, vegyiüzem bűze, füstköd (szmog), füstbomba, gázok, könnygáz, harci házok (*békegázok?*), mustárgáz (idegbénító), gáztámadás – megrontott, megmételtyezett, velejéig rothadt (korrupt) – a romlás, rothadás édes bűze, Rohadt papszívek feketén Bűzlöttek minden szegletén (*Burns–Arany*).

Test illata, szaga, lehelet-, haj-, bőr-, izzadságszag – sereg Fajankó, kik pállott, fáradt, megúnt Ágyban félálom s ébrenlét között fogamzanak (*Shakespeare–Vörösmarty*) – hónaljszag – faggyúmirigyek: elválasztás, kiválasztás, váladék – lábszag – szarusodás, fülldés: lábsajt, pálpusztai sajt, lábpusztai (*Pest*), negyvenhatos lábszaga van (*vagány*). Szellentés, fing. Bölcs Salamon mondta vala: Hangos fingnak nincsen szaga. Ellenben a hang nélküli! Annak szaga rendkívüli. Hűgy – huygos peták! huygos pacalos! (*Gyula*), huygos gangalos! (bevizelő, ágyba vizelő gyerek, *Nagyszalonta*), Hűgyos pára, ülj fel a gangára, Majd elvisznek Rédére Ködmönt köszörülni! (a csúfolója) – vizelet, pes, pös, hűgyás (*székely*). Bakszag, bakbűz, fitymafaggyú, túrófolyás, fehérifolyás – a büdös picsába! –, oroslánszag, pendelybűz – megorrontotta már a pendelyszagot, pendelybűzt (a nőre vágyó kamasz) – havivérzés, havibaj (menstruáció), paradicsomfőzés szaga – a canca huygyik (sárlík, sárlhatik, sárlhatnék, *Moldva*), legény a leányt huygoztatja (teszi neki a szépet, udvarol – nővé teszi – *Hódmezővásárhely*) – széklet, bélsár, ürülék – vigyázz, bakterba hágsz! (*Baja*), tied a baktertojás! (az okozkodó) – kaka, kaki, szar, szarcsimbók, paksi mogyoró (*klínker*), fos – szaros! fostos! utálom, mint az idegen szart!

(*vagány*). Szag, pára, konyhaszag – Langyos a korcsmai pára (*Turcsányi Elek*) – szájbúíz – rákönyökölhetsz a leheletére (pálinka-, fokhagymabúíz, *Fahne*) – másnaposság.

Levegőzik, szellőzik, lélegzik, átjárja a levegő, szél, keresztiszél (huzat), szelel (a ké-mény, a pipa) – örülj, hogy lyuk van a seggeden és szelel! (még nincs okod panaszra) – üdül, megéled. Ha szél nem fújna, megposhadnánk (*Szamoshat*). Illatozik, illan, el-illan – cigánybeszéd: pipafüst! kámfort játszik – gőzölög, párolog, párállik, elpárolog, szőkik, elszőkik, (elmegey az illata), elenyészik, illatárban úszik, megül. Izzad, verejté-kezik, füled, pállik, szaglik, búzlik, búzölög, búzöl, búzt ereszt (*rég: búzít*), áraszt. Szel-lent, fingik, hazagondolt (*Einen fahren lassen*), elfakadt az epéje (*Baja*), megrepedt a szívhólyaga, békára ült, eleresztette a pap tyúkját (*Szabolcs, Szatmár, Ugocsa*), purcant, purcant, poszant (aprót), poszogat (aprókat), süllent (*Háromszék*), rohad a bele, rojt-sora fingja a lakást (*vagány*). Bevizel, bepisil, pipil, pisál, pesel, pösöl, pössent egyet, behugyozik, hugyik, hugyoz (brunzol), hudoz (*Szlavónia*), hudozozik (*osztrák Őrség*), kifacsarja a repát (*Újpest*). Szarik, székel, dolgát, nagydolgát, félrevaló dolgát intézi, kakil, kakál, csunyt, odacsunyt, becsunyt, beszarik, piszkol, rondít, tisztul (*Szikszó*), gazol, begazol, ganyézik, ganajlik, tojik, kukherdál (félreeső helyen, guggolva, *Palóc-föld, Hajdúság, Balatonmellék*), kiveti a drágát a pucorbul (*Kiskunhalas*), fosik, rájött, raj-ta a szapora, hasmenés, hasmars, hamarkati (*Székegykeresztúr*), befosik. Büdösödik, ránk бүdösödik, megromlik, bomlik, erjed, rothad, búzlik, ég, füstöl, füstölög, ontja a füstöt, ontja a füstjét, megüli a füst, füstköd.

Fülleszt, párol, párologtat, gőzöl, főz, forral, füstöl, füstre tesz, fölfüstöl, kifüstöl, kiúz, pörkök, ránt, süt.

Szagal – illatta maga e bort? illassa! (*Moldva*) – szagolgat, búzölget (*székely*), szaglászik, szaglál, szaglálódik, szimatol, szamatol (*Vas, Zala*), szimotál (*Háromszék*), vizslat, gyanakszik, rosszat sejt – dagadó cimpával a vihart búzli (*Arany*) – büszkel (*Bodrogköz*), büszköl (szarvasmarha az orrával bökdösve szagal, *Erdővidék*), megcsapja az orrát, búzléli (*Palóc-föld*), bizgeti, kerülgeti, beleszagal, szimatot fog (vesz, kap), szelet fog (vizsla a vad, vad az ember szagát, VADÁSZOK), megszimmantja, megszimatolja, meg-sejti, gyanítja, érzi, megérzi a szagát, kiszaglászta, kifürkészta, kiszimatolta. Szív, szí, szil, szip (*Csik*) egyet, nagyot szippant, szippogat (*Székegyföld*), tubákol, egy szipat tobák (*Palóc-föld*). Szívja, szíja az orrát, szimmog (*Csik*), szipog, szepeg, szípeg (*Palóc-föld*), zö-pög (*Balatonmellék*), szippog (*székely*), szipákol, dohog, húzza, húzogatja az orrát, fa-nyalog, elfintorodik, fintorog, fitymál. Szörcsög, horkan, horkant, hörkent, hörköl (*Székegyföld, Moldva*), horkol, harákol, krákol, hördül, hörög, tüsszent, trüsszent, tüsszög (a *Jászságban*: szepeg), prüsszent, prüsszöl, fújja az orrát, trombitál, köhécsel, köhög, köpköd. Sipol a mejjem, mint a tót orgona.

Szaglász, orr, szimat, szimota (*Háromszék*), jó orr, jó szimat. Nátha, hurut, takony, turha, könny, szortyogós, szortyos (*Háromszék*), eldugult orr, gázálarc, búzfogó, búzel-záró, füstfogó, füstemesztő.

Illatszerek, illó (éterikus) olajok – jázmin, rózsa, ibolya, mimóza, rezed, tubarózsa, akác, akác, orgona, orgovány (*Baranya*) virágjából – levendula, muskátli, ablakvirág (*Moldva*), ménta, a délszaki pacsulicserje leveléből – nőszirm, liliom gyökeréből – gyümölcsök héjából – citromolaj, portugál olaj (édes narancs), fák törzséből – szantál-fa, cédrus – állatok mirigyeinek váladékából – pézsma (hím pézsmaállat, mósusz mi-rigyeinek váladékából), cibet (a cibetmacskából), ámbra (a fogas cetéből kivont, majd szesszel, olcsóbb anyagokkal szaporított) illóolaj. Francia parfüm, parfüm (*parfums*: il-

latos gyanták – a *Bibliában*: tömjén, mirha, aloé, fahéj) és mesterséges (vegyi úton előállított) kenőcsök, balzsamok (trópusi fák gyantás nedve), gyógyír, vigasz – Nincs rá balzsam Gileádban, *Jeremiás próféta*, 8.22 – *dagegen ist kein Kraut gewachsen*) – hajkenőcs, hajbalzsam, pomádé, dióolaj, borbélyszépség, mosdóvíz, kamilla, orvosi székfű, székvirág, szentivánpipitér, almabüzü (*Moldva*), teafű (*Matricaria chamomilla*), szagosvíz – szagosmise, nagymise, illatos keszkenő, csipkés zsebkendő, Illatos levélkék (*Tersánszky Józsi Jenő*), kölnivíz, otkolony (*Eau de Cologne*), fingórium (a húsvéthétfői locsolkodás pacsulija – a szilvórium kaptájára – Krasznaja Moszkva *Makón*), szagos szappan, büzsappan (*Moldva*), habfürdő, szagtalanító (szagelnyelő a véceben, dezodor a testszag elnyomására), szobaparlóm, illatosító, autóillatosító. Párologtatás, illatosító (aroma-)lámpaterápia. A virágos bort *Bornemisza Anna* árpakenyérrel bűztelenítette. A hús, májak szagtalanítója a majoránna, a grillcsirke (*barbecue*) pörkölődő háját fahéjjal szagtalanítják (*cut the grease, fat*) az amerikaiak. (Csapdázó, vadcsapdát állító VADÁSZOK vadszimatcsaló szereit – az emberszag elnyomói:) libazsir, sótlan vaj mirhával, kámmal (a rókafogáshoz), hódzsír, csucsrhéj (vadmacska), ámbra, pézsma, beléndekolaj (menyét). Illatszerbolt (drogéria), illatszerész, olejkár (vándor illatszer- és gyógyszerárus a túróci *Blatnicáról*). A szagok, illatok, az illatos fűszerek léghőket varázsolnak: Érezvén a sáfrány illatját, mind igaz hívei már Nagyságodnak (fejedelmi, fölséges illat, *Sepsiszentgyörgy*, 1662).

Füst: szálló, kígyózó, kanyargó füstbodor, füstkarika, bodor, gomolygó füstfelhő, sűrű füstgomoly, felleg, füstoszlop, füsttenger, füstköd, ipar, ipartelep füstje. Mester uram megbetegesült az nagy füst mia (*Kolozsvár*, 1609). A fa füstje könnyű, csipi a szemet. A széné lomha, és barna kátránygőze (kén + nitrogén) lecsapódik. (Szokásformáló füstök:) Akit a mozdony füstje megcsapott (*Moldova György*), benzingőz, kipufogógáz. Kéményseprő: Füstfaragó (*Petőfi* írói álneve), Füsti fecskék (*Móricz Zsigmond*).

Füstölőszerek: illatos gyanták – tömjén (tömjénfa, *Boswellia Roxb.* megkeményedett tejleve, mézgája, gyantája), mirha, borostyánkő – illó (aromás, éterikus) olajok – szantál-, szegfű-, levendulaolaj – borszeszes-ecetes oldata: a füstölőecet lámpabél telítésére, salétromsavval itatott faszénporral összegegyűrtan: füstölőgyertya, rózsalevél-, ibolyagyökér-dara telítése útján: füstölőpor. Füstölés (egyházi tömjén füstölése, tömjénezés), magasztálás – a közös imában egyesülés jelképes szertartása a katolikus istentisztelet során: egyházi tömjénnel (mirha és tömjén keveréke) megfüstölik az oltáriszentséget, ünnepi misén az oltárt, a papot, az evangéliumot, székes- vagy társaskáptalani miséken a kanonokokat; füstölő (fumárium, incenzárium) edény, csésze, állványon nyugvó, láncon függő és lóbált, rézből öntvény, nemesfémből ötvösmű – füstölés, megfüstölés, füstfürdő: bódítás – ha fáj affogad, bolondító maggal (bolondító beléndek, csábítófű, *Hyoscyamus niger*) köll mögfüstölni (*Hódmezővásárhely*) – kuruzslás, betegségűzés tömjén, borókabogyó, szurok, jód égetésével – kifüstölés: méhcsaládé – helyiségek fertőtlenítése (fumigáció, fumigálás) sósavval leöntött klórmész, rézforgács és salétromsav egyesítésének gőzével, kénvirág égetésével. Montam bozorkánnak es, hogy a füst emészténé meg! (*Kolozsvár*, 1584). **Füstölt hús** – a maga fohagymás, borsos levében, sóban, salétromban pácolt fa, fűreszpor, faszesz, faecet, szalma, trágya, ganaj, ganéj füstjén, régi, kéménytelen házak szikrafogóiban, füstfogóiban, füstfogó cserényeiben, padlásán, füstölő bódékban, kamrákban füstölődött, tartósított (konzervált) – sonka, nyelv, kolbász, kalbász, szalonna, disznóság, hurka, gömböc, disz-

nósajt, disznófősjajt, ázalék (*Szilágyosság, Erdély*), hal, tőkehal, hering, pisztráng, túró, sajt. Amely ökörnnyelvek jutnak (vásári) vámban, azokat füstre hányassa és a vár szűk-ségére tartsa (*Vajdahunyad*, 1679). Egy hétig ellógnék érte (kívánatos nőért) a füstön!

Dohány: illatosított, pácolt, büdös. Leveles, metélt, vágott, finoman, szálasra vágott, bíró hátán vágott (kockára vagy csak nagyoltan).

Megtömi a pipáját, rátölt, rágyújt, rápipál – pipára acéllal, kovával (pásztorkész-séggként díszes tűzszerszám volt), tűzhelyből vett parázssal, gyufával, gyújtóval, masi-nával; cigarettára gyertyáról, egymáséról: – Kaphatnék egy kis tüzet? – kínálása pin-cér- és férfiudvariasság. Füstöt vet (mielőtt lángra gyúlna: füstöt vetett az ügy, híre futott), lobbod vet, ellobbant, kárba veszett, meghíúsult, füstté vált (füstbe ment, *Petőfi*), kojtol (a kotu – a termőföld alatt fülledő lép, *Ecsedi-lép* – a gyengén szelelő pipa), füstöl (kályha, a kémény, a dohányos ember – mint a gyárkémény: a nagy dohányos), füs-tőlög (böstörög: duzzog), szívja a pipáját, pipázik (az ember), pipál (a kémény, a Ba-dacsony), pöfékel, szivarozik, dohányzik, dohányoz, cigarettázik, eregeti a füstöt, füst-ka-rikákat fúj, szippant a cigarettából, szívja, leszívja a füstjét, mellre szívja, tüdőz (*va-gány*), füstöt okád (az ipartelep).

Dohányzás, élvezeti méreg – Örömmre van szükségem, olyanra, melyet bármikor magam előidézhetek, amelynek hatásaként minden egyéb vágyam megnyugszik, egy pillanatra álomba merül (*Füst Milán*) – szenvedély (káros szenvedély – *hasznos szenved-ély?*), a nikotin rabja (dependens). Dohányfüst (*blauer Dunst*), pipafüst, szivarfüst, ci-garettafüst.

A dohány, dohán, duhán, dovány palántáit, rászáit trágyával fűtött melegágóban hajtatják, nevelik, április–május fordulóján kiültetik, három-négyszer kapálják, bim-bóit, bugáit lecsipik: bugázzák, tetejezik, oldalhajtasait, kacsait leszedik, lemetszik a száráról, a kóróról: kacsozzák, szüretelik: törik, a dohányleveleket – legalsók az aljle-velek, fölöttük az anyalevelek, legfölül a csúcslevelek, hegylevelek – hervasztják, fül-lesztik (fermentálják), fő erükön át zsinórra fűzik: a pórékat (füzéreit, *Alföld*) pajtában szárítják, majd csomózzák, simítják, válogatják, osztályozzák fajtájuk, fogásuk, épsé-gük, színük, nyújthatóságuk, erezetük szerint: hegye-dohány (csúcslevél), lelke-do-hány, aljadohány, kapadohány – összekötik, beszolgáltatják – dohányjövődék 1851-től (*Jókai: Az ÚJ FÖLDESÚR*), alja, száraz törmeléke a csörmő, csörmődohány, finánc-láb, fináncfása (durva dohányokba belemetélt fő ér). Szúzdohány (finánc, pénzügyőr, do-hánycsősz nem látta), gyugdohány (*palóc*), magyardohány (*Sövényháza*), nem trafik-dohány. Dohánykertészek, gányók (*Csanád, Békés, Arad megyében és a Temesközben – Justh Zsigmond: GÁNYÓ JULCSA*), kukások (*szabolcsi* görög katolikusok). **Bagó** – hajósnepeké: pörkölt, mézzel-rummal itatott, táblába sajtolt pipadohány, törtek belőle, rágták – ba-gózás, bagorágás, bagólé, láncos köpés, köpőcsésze. A magyar bagó, bagoj (*Csanád, Békés, Csík*) nem volt különb a szurkos pipamocsoknál, de rágtak olykor szivarcsutkát is – Elvesztegette bagóér: szarér-hugyér – Nem ér egy pofa bagót: egy fityinget – Tán-colsz te még bagóért: adod alább is! – Ott éltek vele, ahol tilos volt a tűz: szerűn, bá-nyában, hajón, bagóztak a lovas katonák – lovas kurucokról hírlett, hogy a labancnál többet pusztított belőlük a hosszú pipaszár, amit a lórló bukva lenyeltek. – Nem annyi az, hogy gyere, bagó, beteszlek, aztán köpködjünk: nem gyerekjárték! Dohány, lé, lé-nyeg (*vagány*). **Tubák, burnót** – orron szippantott finom dohánypor, tüsszentőpor – dercebarnót (szemes, fekete) – burnótos szelence (ötvösműví, tűzzománcos). **Pipa:** feje és nyaka cserépből – a vörös agyagból készült híres debreceni pipákat szalmatűz-

ben gőzölték, a selmecieket lángálló agyagból sajtolták; finom iszapolt agyagból formált vagy sajtolt, török pipák a szigetvári múzeumban – patent, mint a cseréppipa: ha leesik, nem kell fölvenni (sületlen találmányról) – tajtékból, tajtkőből faragott vagy a porából sajtolt – fából faragott, esztergált, mart fapipa, egyenes vagy görbe szárú – az ibafai papnak doktora és patikája ez a fapipa (*nyelvtörő dal*) – angol, francia, olasz, dán gyökérpipa hangafa, erika, érika gyökeréből (*briar, bruyere*), az olcsóbbja haszónfa-pipa: cseresznye-, meggyfából – olajozott, viaszolt, fényezett vagy fekete, homokfúvással rücskölt – fejében a makkja, öble – nyakába török-, szagos-, sajmeggyből, pipaszármeggyből, feketegyűrűből, gyűrűcéből, kőrisszárúval való pipaszár jár – cserép- és tajtékpipába való – Hosszi, vékony a pipaszár, Végigcsorog rajtaja nyál (*dal*) – csutora (hosszú szárú pipa, *palóc*), pipacsutora, szopóka, szipóka (*Mundstück*): a szárbra 45°-os szögben csaposan illedő vagy csavarozott – szaruból, ökörszarvból (a hajdani CSUTORÁSOK *Rimaszombatban*), csontból, borostyánkőből esztergált – fogatlan parasztbácsik kristályvizet palack tömitőgumiját húzták rá, hogy megtarsa az ínük. Kupakja: a makk réz- vagy vashéjű peremére pántosan csappan, tűzvédelmül: a debreceni pipákat nem is volt szabad kupak nélkül eladni – RÉZMŰVESEK készítették: Sárgarézből van a pipakupakom (*dal*) – Akkorákat hazudik, hogy a pipakupakja megemelkedik (*Tiszaladány*). Csibuk, deák-, diákpipa – tajtékból, cserépből vagy porcelánból, török eredetű pipa – makkja, olykor a feje is tölcseres, szára egyenes, hosszú, annyira, hogy előkelő törökök szolgát: csibukcsit tartottak a gyújtásához, mert maguk a karjukat megnyújtó fidibusszal sem érték el. Makra – előkelőbbje tajtékból, porcelánból, az olcsóbb parasztcserépből, hosszú, néha bakarasznyi fejű, szőrujjban, ing hasítékában, süveg mellé tűzve hordták, öregek kedves pipáját velük is temették – török eredetű, mint a neve: Ciprus szigetée, Makariosz érsek és Makra, Makara családneveink vagy a *hevesi* Makár, a *Csepel-szigeti* Makád, az *Arad megyei* Makra- vagy Mátrahegyalja és valamikori települése, Makrafarka, a *pécsi* Makárhegy – a filoxéra előtt honos ciprusi eredetű makraszőlőfajtánktól kaphatták a nevüket. A mai angol pipákhoz hasonló formája volt a debreceni kozmásnak: egyenes, rövid szárú, füstölt fekete cserép – nevét a falára égett pipamocsokról, trutumóról, trutyiról: a kozmáról kapta, amit késsel faragtak ki belőle (*rieming*). Régi, neves pipadohányaink: debrői, kőspallagi, verpeléti, a balkáni dohányok közül a hercegovinai, basadohány, purzicsán (finomra metélt, illatos), a cserebi (*Veszprém, Somogy* – szárazságot tűrő, félvad, *latakia* – Szíriában, az ókori Laodikea vidékén máig termesztik – a fekete színű, nehéz füstű *Balkan-Sobranie*, a pipadohányok gyöngye belőle készül). Dohánykeverékek, ízesítése (*curing*) rummal, kumarinnal. Nyirkosan tartása régen hengerded, állatalakos fedelű, ólomházas cserép vagy sómázás kőcserép **asztali dohánytartó**ban, kutiban, dohányoskutiban (*Szeged*), berbencében (*Kemenesalja*) – Hív társam, dohányos börböncém (*Faludi Ferenc*) – fedele kettős volt, homorodó felének közepén lyuk a szivacsnak – ma nejlon dohánytasokban, almagerezddel, répaszelettel. **Dohányzacskó** (pásztoré:) kostök (kos herezacskója, de a nyúzásnál arasznyi tányérnak valót is metszettek belőle, a kos lábszárából, farból sállangnak valót is) – hamvasban (fahamuban és mésztejben, sós vízben) puhították, kézben, fán dörgölve törték, és levizelték, árpaliszttal, korpával fehérítették – (pákászok, csőszök:) hasibárány, macska, höröcsög vagy madarak: szárcsa, golya, kakas bőréből készítettek dohányzacskót, az állatok lábát körmöstül rajta hagyták dísznek. **Pipatórium**, fali, faragott diszű pipatár. A pipa: második feleség (*Rétköz*), az ördög furuglája (*Szamoshat*). A **nyugalom** – Leveles dohányát a béres levezsi A gerendáról és a küszöbre teszi, megvágja nagyjából; S a csizma szárából Pipát húz ki, rátölt, és lom-

hán szipákol, S oda-odanéz: nem üres-e a jászol? (*Petőfi*). Gondúzó pipáját a tűzbe meríti (*Arany*), A bácsik előtt pettyes, puha, sárga / dohány aranylott a dohányszitánkba (*Kosztolányi* – egymásnak illedő kettős szitakáva, a sodronyszövetű felsőben tartották a dohánnyt, az alsó hólyagba hullott a dohánypor, a tubák), pipaszónál, pipaszóval meghányták-vetették, megbeszélgették – a **béke** – békepipa (kalumet, *indián*) – a tekintély – táblabíróvilág – jelképe. – A nargiléht (vízipipa) s az ottománt (heverő) kesergem, Ládámban s szívemben nincs arany, Lelkem körül a munka mocska van, Nemes tétlenség, nemesíts meg engem! (*Babits*). – **Jópipa** – firma, jómadár, finom kis mákvirág. Pipa: fasz, a félszemű Rezső, a sima fejű főhadnagy (*vagány*: borulj a pipámra!). Száraz pipás, kukkoló (*vagány*, *Peeping Tom*). Pipa, pipás, bepipult, nem lát a pipától (*vagány*:) **dühös**, zabos. Lepipál, lefőz, legyűr. Nemigen ég/ég jól a pipája: rosszul megy a sora. Pipát cseréltek, testi-lelki jó barátok. **Szivar** (*Vörösmarty* szóelvonása a hal szivarításából, szivarításából: szárításából – hervasztott, füllesztett, *fermented*, dohánylevelekből sodrott, fadobozban érlelt) – rövid szivar: a munkásosztály jelképe; Virzsinia-szivar, verzséna (*Szeged*): hosszú, vékony, szalmaszopókás, füstjaratát a szivaron végignyúló, rágyújtás előtt kihúzott növényyszál biztosította, Ferenc József kedves szivarja. Vastag, hosszú, kövér, Havanna-szivar, gubaszivar (kubai), vekölle (Wekerle Sándorról, *Szeged*), a gazdagság, jómód, tőkepénz jelképe, dohányzószoba, bőrszöllye, szivarvégmetező és szivarszipka járt hozzá, papirtölcséres, lúdtoll szopókás vagy faragott csont, tajték. Rövidszivar (olcsó, hitvány – borítólevele alatt barna papír), suszterhavanna. A szivarvéget, csutkát szétbontották, és elpipálták vagy fájós fogra harapták. **Cigaretta**, cigaretta, cigaretli, cigi, búzrúd, bagó, spangli, trabó (a Trabucco szivarból, *vagány*), (erős:) koporsószőg (mezitlábas Kossuth, *Caporal*-fajták), cigarettavég – hamvadó cigarettavég (*Karady Katalin*) – csikk, rigó – csikkzedők: csikk-csak-csikk! (1945), lőttem rigót! (*vagány*) – szőke, finomra metélt dohány, egyiptomi, aranyvégű – Egy kis cigaretta, valódi finom (*Martos Ferenc-Huszka Jenő*) – sodrott, serített (*székely*) – cigaretta-papír, szelence (dózni) – házi töltésű – töltőhüvely, tömöfa – hüvely (hülzni) – szipka: cseresznye-, meggy-, borostyánkő, tajtkő szipkák – szopóka, füstszűrő. Cigaretta doboz (asztali: ezüstből, tikfával bélelt), szivartárca (bőrből, zsebbe való), cigarettatárca (arany, ezüst, bádóg). Egyiptomi, hölgy, illatos, aranyvégű (oválisra nyomott), amerikai, illatosított. A modern kor, idő, gyorsuló idő (*Illyés*), zaklatott élet, stressz (*Selye*) jelképe: egyikről a másikra gyújt (*chain-smoker*, *Kettenraucher*) – Izgatja szívemet negyven cigarettám (*Kosztolányi*). Hamutartó, hamutál, hamveder (*Pest*). Dohánybolt, trafik (dohánytőzsde, -áruda – gyufa, szipkák, postabélyeg, okmánybélyeg, újságok árusítása) – a trafikosné (hadiözvegy) öregurakkal trafikált, akik szivarjuk végét a pultra erősített szivarmetszőn keccentették le.

Főnséges úr, hisz tudja, hogy adott; S hozzá illatnak édes szavakat (*Shakespeare-Arany*). Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön S vett a füvektől édes illatot (*Petőfi*). Senki sem érzi a maga bűzét. Az mely zeke rajta vala, oly nagy szalonna avas szagú vala, hogy alig alhattam (*Udvarhely*, 1590). Az szolgáltnak szagolván a száját, azt is mondotta, hogy az te szádból igen jó illat jó ki, de az én uramé olyan bűdös, mint a szar (válóperes jegyzőkönyv a szolnok–dobokai Széken, 1832). Ki milyen rózsát szakajtott, olyat szaguljon! Ahol a füst, ott a meleg. Aki melegedne, füstit is szenvedje. Ahol bides ván, ott meleg is ván (*cigánymengetőzés*). Jó bize van (orracsiklandó illata, *Erdővidék*). Szagával jó a káposzta. Nem mondasz igazat, bűdös eb (*Udvarhely*, 1595). Ha megkaphatom (elkapom), bizony a bűdösbe tétetem (*Kolozsvár*, 1567). Száz napig üljön érette az toronyba' az bűdösben. A bűdös = börtön önyelvünk *slang* szava volt

éppúgy, mint a közös hadsereg idejének a kóter = katonai fogda, fogház, börtön – bűdös volt ebben az időben a visszavonulás helye: a reterát, *richtig-Reterat*, mai retikünk, retyikünk, retyónk öregapja, sőt talán az ott tett reccsentés is idegen keletű – a kóter egyébként az obsitosok nyelvében árnyékszék lett, perváta (*of pervading stench*), mivel a kóter gyökere a német *Kot*. Az szemétbírák utcánként eljárják az várust és kiáltás meg, hogy bűdös úndokságot ki ne öntsön senki, se káposzta levét, se az barbélyok az lúgot, se az szócsek (szűcsök) csávat... Az tímárokat és vargákat is kénszerítsék (az) efféle kihordására, hogy az utcákat ne rútsák (*kolozsvári környezetvédelem*, 1580). Talám a jó uram, mikor azt a bűzt érzette, maga posszantott (a szolnok–dobokai *Széken*, 1657). Bűdös neki a munka. Bűdös szél (hideg, csípős, északkeleti, *Hajdúszoboszló*). Nagyobb a füstje, mint a lángja, sültje, pecsenyéje. Nagy pipájú, kevés dohányú nemzet (*kuruc versből*). Nagy lett volna a tudósnak Az ő tudománya, De mi haszna, ha kevés volt A vágott dohányja (*Arany*). Te csak pipálj, Ladányi (*Csathó Kálmán*).

(Az első rész a Holmi 1996. novemberi számában jelent meg.)

Lázáry René Sándor

TOUT MONTMARTRE

1

Lapin Agile!
(La pine fragile?)
Mais pourquoi pas
Un lièvre?
J'adore tes mains,
Tes seins, tes lèvres!
Pas comme les sains les lépreux,
Non plus leurs saints les hébreux –
Még volna pár rim (apró-cseprő),
De már kevés a bor, szívem.
Fölbolydult minden. *Dans le vin*
Meggyűlt a renyhe seprő...